TANSZÉKI SEGÉDLETEK

KÜLFEJTÉSEK NYITÁSA

KÜLFEJTÉSI TERMELÉSI MÓDSZEREK

ÖSSZEFOGLALÓ VÁZLATOK

ÁBRÁK, KÉPEK

BÁNYÁSZATI ÉS GEOTECHNIKAI TANSZÉK 2010

Tanszéki segédletek 2010. február

Külfejtések nyitása
Külfejtési termelési módszerek

Tartalomjegyzék

1. Nyitás és technológiák tartalmi felsorolása	1-13
2. Külfejtéses-mélyművelés, külf. előnyök-hátrányok, legfontosabb alapfogalmak	14-18
3. Külfejtések típusai, ásványelőfordulások	19-25
4. Szenek képződése, lignit, kőszenek	26-32
5. Rekultiváció munkafolyamatai	33-36
6. Víztelenítés alapfogalmai	37-47
7. Technológiai műveletek elemei	48-50
8. Jövesztés-szállítás elemei (ábrák)	51-58
9. Marótárcsás kotrógépek, technológiák	59-103
10.Merítéklétrás kotrógépek, technológiák	104-112
11.Általános biztonsági előírások	113-114
12.Segédgépek, eszközök	115-118
13.Folyamatos működésű jövesztőgépek teljesítmény-elemzés	119-132
14.Jövesztés-szállítás rendszere	133-134
15.Szállítási feladatok és eszközök összefoglalása	135-139
16.Témakörök. Külfejtési szállítószalagok	140-142
17.Szállítószalagok szállítási teljesítménye, ellenállások	143-151
18.Szállítószalagok üzemeltetése	152-160
19.Szállítás gépkocsival	161-169
20.Különleges szalagok	170-185
21.Vasúti szállítás	186-193
22.Rézsűmozgások, állékonyság és víz szerepe, hányóképzés	194-207
23. Információ (képek)	208-220.

1

207-307 151 !

A. BEVEZETÉS. ALAPFOGALMAK.

B. MŰVELÉSI TECHNOLÓGIÁK, JÖVESZTÉS, RAKODÁS GÉPEI.

C. SZÁLLÍTÁSI FELADATOK, MÓDOK, ESZKÖZÖK.

Teljes vázlat.
(20% - 30% hallgatók)

1. **KÜLFEJTÉS---MÉLYMŰVELÉS**
   (FOGALMI MEGHATÁROZÁSOK)

2. **KÜLFEJTÉS SZEREPE A VILÁG BÁNYÁSZATÁBAN**

3. **KÜLFEJTÉSES BÁNYÁSZAT MAGYARORSZÁGON**

4. **A KÜLFEJTÉS ELŐNYEI, HÁTRÁNYAI.**

5. **KÜLFEJTÉS ÉS KÖRNYEZET KAPCSOLATA**
   - **-TÁJ ÁTALAKÍTÁS**
   - **-VÍZELVONÁS**
   - **-MG. TERMELÉS KIESÉSE**
   - **-ZAJHATÁS**
   - **-PORÁRTALOM**
   - **-ÉLŐVILÁG ZAVARÁSA**
   - **-ÉGHAJLATI HATÁS**

6. **REKULTIVÁCIÓ SZEREPE,MÓDJAI.**

7. **KÜLFEJTÉS ELŐKÉSZÍTÉSE, (IGÉNY)**
   - **-KUTATÁS ÉRTÉKELÉSE.**
   - **-TERVEZÉS, MENNYISÉGI LEHATÁROLÁS.**
   - **-TÁRSADALMI FELADATOK:**
     - **-HATÁSVIZSGÁLATOK**
     - **-ÁLLAPOTRÖGZÍTÉS**

8. ALAPFOGALMAK:
   -TAKARÁSI ARÁNY
   -RÉZSÜK
   -PRODUKTIVITÁS
   -SZABAD ÁSVÁNYVAGYON
   -MUNKASÍK
   -KÜLSŐ-BELSŐ HÁNYÓ
   -VÍZTELENÍTÉS
   -SZEZONALITÁS
   -VESZTESÉG, HÍGULÁS, KIHOZATAL.

9. KÜLFEJTÉSEK TIPUSAI
   -SÍK, FELSZINI TÍPUS
   -HEGY-TÍPUS
   -MÉLY-TÍPUS.

10. NYITÁS TERVEZÉSE.
    -NYITÁSI HELY KIJELÖLÉSE
    -KÜLSŐ HÁNYÓ ELHELYEZÉSE.

11. KÜLFEJTÉS ÉLETTARTAMÁNAK SZAKASZAI

12. VÍZTELENÍTÉS ALAPFOGALMAI.

12.a VÍZTELENÍTÉS SZÜKSÉGESSÉGE
NYOMÁSVISZONYOK KIALAKULÁSA.
-csapadékviszonyok,
-beszivárgás, párolgás, lefolyás
-védekezés felszíni vizek ellen

12 b. VÍZTELENITÉS ALAPFOGALMAI
-feszültségcsökkentés
-feszültségmentesítés
-víztelenítés
-ejtőkút, figyelőkút
-közvetítőréteg

12 c VÉDEKEZÉS FELSZÍNI VIZEK ELLEN
-folyóvizek elterelése
-nyiltvíztartás

12 d. KÜLÖNLEGES VÉDEKEZÉSI MÓDOK.
-résfal alkalmazása

12 e. PROGRAMOZOTT VIZSZINT-
SÜLLYESZTÉS.

13. JÖVESZTÉSI MÓDOK.

-ROBBANTÁSOS
-MECHANIKUS
-HIDRAULIKUS
-KOMBINÁLT

- KŐZETSZILÁRDSÁGI MUTATÓ
- KŐZETOSZTÁLYOZÁS

14. MECHANIKUS JÖVESZTÉS GÉPEI.

-FONTOSABB GÉP-PARAMÉTEREK.

a -JÖVESZTŐ-SZÁLLÍTÓ GÉPEK
-DÓZER

b -JÖVESZTŐ-RAKODÓ-SZÁLLÍTÓ GÉPEK
-NYESŐLÁDA
-HOMLOKRAKODÓ

c -JÖVESZTŐ-RAKODÓ GÉPEK
-EGYKANALAS KOTRÓGÉPEK, SZAKASZOS ÜZEM.

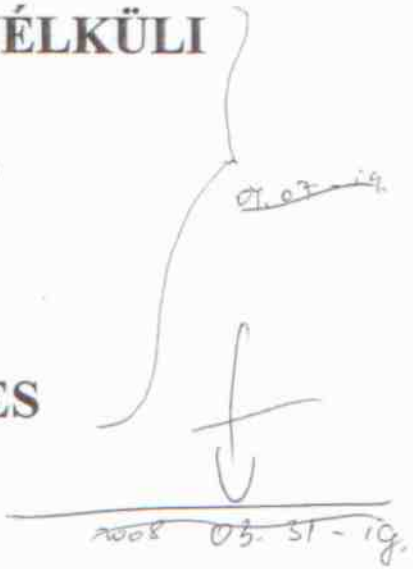
-TÖBBKANALAS KOTRÓGÉPEK, FOLYAMATOS ÜZEM.
-MARÓTÁRCSÁS GÉPEK
-VEDERSOROS GÉPEK

15. MARÓTÁRCSÁS GÉPEK SZERKEZETE, MŰKÖDÉSI ELVE.

- -MT. GÉPEK TIPUSAI
- -TECHNOLÓGIAI ADATOK
- -VÁGÓERŐ ÉRTELMEZÉSE.

16. MARÓTÁRCSÁS KOTRÓGÉPEK TECHNOLÓGIÁJA.

- -ELŐTOLÁSOS, ELŐTOLÁS NÉLKÜLI GÉPEK
- -MARÓTÁRCSA SZERKEZETE, MŰKÖDÉSE
  - -CELLÁS
  - -CELLA-NÉLKÜLI
- -SZELETES-ÉS SÜLYESZTÉSES JÖVESZTÉS.

17. MARÓTÁRCSÁS JÖVESZTÉSNÉL KELETKEZŐ FORGÁCSALAK

- -FORGÁCSMÉRETEK VÁLTOZÁSA.
- -SZABÁLYOZÁSI LEHETŐSÉGEK
  - -LEGYEZÉSI SEBESSÉG
  - -FORDULATSZÁM VÁLTOZÁS
- -FORGÁCSMÉRETEK OPTIMUMA.

18. VEDERSOROS (MERÍTÉKLÉTRÁS) KOTRÓGÉPEK SZERKEZETE, MŰKÖDÉSI ELVE.

04.07 ✓

-TECHNOLÓGIAI VÁLTOZATOK
-JÖVESZTÉSI TECHNOLÓGIÁK.
-FORGÁCSKÉPZÉS.

---

19. FOLYAMATOS MŰKÖDÉSŰ GÉPEK TELJESÍTMÉNYE, TELJESÍTMÉNYT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK.

-KŐZETSZILÁRDSÁG
-FORGÁCSMÉRETEK
-HŐMÉRSÉKLET, CSAPADÉK
-TECHNOLÓGIA,
-EMBERI TÉNYEZŐK.
-ELMLETI TELJESÍTMÉNY
-EFFEKTÍV (TÉNYLEGES) TELJESITM.

20. A TELJESÍTMÉNY INGADOZÁSA.

-A TELJESÍTMÉNY INGADOZÁSÁNAK OKAI.
-AZ INGADOZÁS LEÍRÁSA MATEMATIKAI ÚTON.
-ELMÉLETI ÉS EFFEKTÍV TELJESÍTMÉNY KAPCSOLATA, KOTRÓTÉNYEZŐ.

21. SZÁLLÍTÁSI FELADATOK KÜLFEJTÉSBEN.

-ANYAG ÉS ALKATRÉSZ SZÁLLÍTÁS.
-SZEMÉLYSZÁLLÍTÁS.
-MEDDŐ-SZÁLLÍTÁS.
-HASZNOS ÁSVÁNY SZÁLLÍTÁSA.
-GÉPEK VONULTATÁSA.

22. SZÁLLÍTÁSI MÓDOK.

-VASÚTI SZÁLLÍTÁS
-GÉPKOCSI- SZÁLLÍTÁS
-SZALAG-SZÁLLÍTÁS.
-HIDRAULIKUS SZÁLLÍTÁS.
-KÖZVETLEN ÁTRAKÁS.

23. A SZÁLLÍTÁSI MÓD MEGVÁLASZTÁS SZEMPONTJAI.

-MIT KELL SZÁLLÍTANI
-MENNYIT KELL SZÁLLÍTANI
-MENNYI IDEIG. (HÓ, ÉV)
-MILYEN TEREPEN
-MILYEN TÁVOLSÁGRA.
-MILYEN GÉP JÖVESZT, RAKODIK

24. VASÚTI SZÁLLÍTÁS KÜLFEJTÉSBEN.

-ESZKÖZÖK, ELŐNY-HÁTRÁNY
-SZÁLLÍTÁSI TELJESÍTMÉNY.
-KÖRNYEZETI HATÁSOK.

25. GÉPKOCSI-SZÁLLÍTÁS.

-ESZKÖZÖK, ELŐNY-HÁTRÁNY.
-SZÁLLÍTÁSI TELJESÍTMÉNY.
-KÖRNYEZETI HATÁSOK.

26. SZALAGSZÁLLÍTÁS.

- SZÁLLÍTÓSZALAG SZERKEZETI ELEMEI, MŰKÖDÉSE.

27. SZÁLLÍTÓSZALAG SZÁLLÍTÁSI TELJESÍTMÉNYE.

-GÖRGŐELRENDEZÉS SZEREPE.
-ANYAGMINŐSÉG BEFOLYÁSA.

28. HEVEDERHAJTÁS ERŐVISZONYAI.

-A FESZÍTÉS SZEREPE.
-FESZÍTÉSI MÓDOK.

29. HEVEDERTÍPUSOK.

-BIZTONSÁGI TÉNYEZŐ.
-VÉGTELENÍTÉSI MÓDOK.

30. SZALAGSZÁLLÍTÁSNÁL FELLÉPŐ ELLENÁLLÁSOK.

-GYÚRÁSI ELLENÁLLÁSOK:
  -BENYOMÓDÁS,
  -HAJLTÁSI ELL. ÁLLÁS
  -ANYAGGYÚRÁSI E. Á.
-GÖRGŐK FUTÁSI ELLENÁLLÁSA.
-FŐ, JÁRULÉKOS, MELLÉK ELLEN.Á.

31. KÜLÖNLEGES SZÁLLÍTÓSZALAGOK.

-RÉZSÜHIDAK
-CSŐSZALAG
-SZALAGKOCSIK
-GYÜJTŐPONTOK.
-UNIVERZÁLIS SZALAG
-ADAGOLÓ SZALAGOK
-ZÁRTSZALAG

32. SZÁLLÍTÓSZALAGOK ÜZEMVITELE.

-RUKKOLÁS ÉS ESZKÖZEI.
-SZALAGPÁLYÁK SZERELÉSE.
-HEVEDER ÉS GÖRGŐCSERE.
-TAKARÍTÁS.
-KÖZLEKEDÉS FELTÉTELEI.

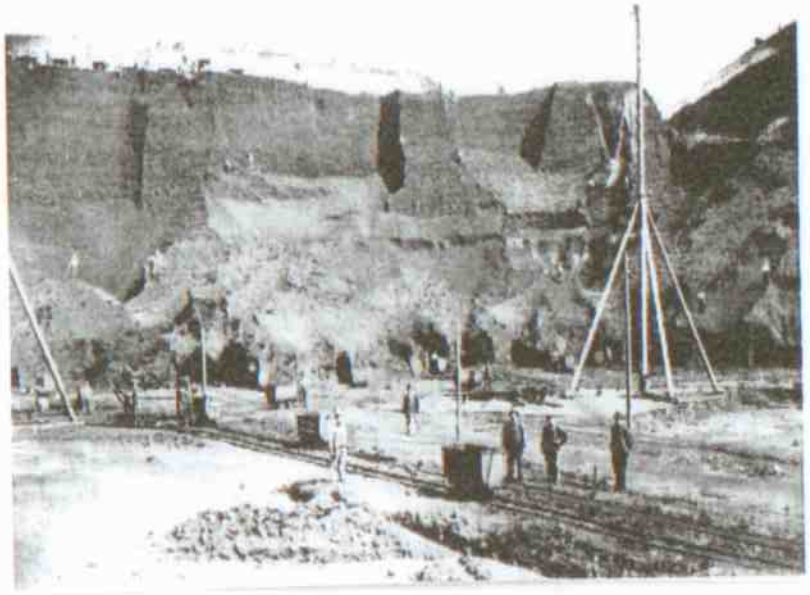
33. KÖZVETLEN ÁTRAKÁSOS TECH-A GÉPEI.

-EGYKANALAS GÉPEK
-SZALAGOS HÁNYÓKÉPZŐK.
-SZÁLLÍTÓHIDAK.

34. HÁNYÓKÉPZÉS.

-SZÁLLÍTÁSI MÓD SZEREPE:
-SZALAGSZÁLLÍTÁS ESETÉN
-VASÚTI SZÁLL. ESETÉN
-GK. SZÁLLÍTÁS ESETÉ.

-HÁNYÓK RÉZSÜÁLLÉKONYSÁGA.

A külfejtés kezdete

2

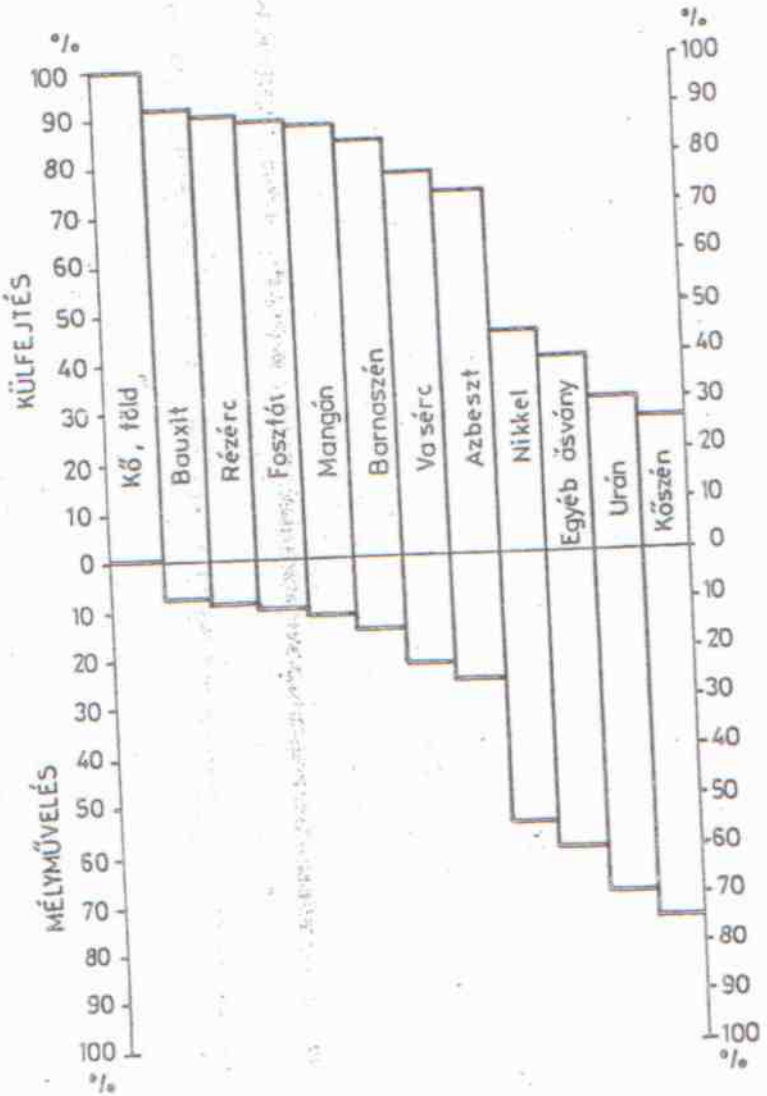
KÜLFEJTÉSES BÁNYÁSZAT ELŐNYEI, HÁTRÁNYAI

A. ELŐNYÖK:

1. Nagy termelési kapacitás alkalmazására van lehetőség.
2. Viszonylag rövid idő alatt termelésbe állítható.
3. Biztonságosabb mint a mélyművelés.
4. A termelési kapacitás gyorsan változtatható.
5. Ásványvagyon veszteség alacsony.
6. Nagyfokú gépesítés valósítható meg

B. HÁTRÁNYOK.

1. Nagyfokú beavatkozás a természeti környezetbe.
2. Rétegvizek megcsapolása esetén nagy távolhatás.
3. A nagyfokú gépesítés miatt magas beruházási költség.
4. Emberek és gépek ki vannak téve az időjárási hatásoknak.
5. Bányabezárás, rekultiváció költséges.

%
100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0
KÜLFEJTÉS
MÉLYMŰVELÉS
Kő, föld
Bauxit
Rézérc
Foszfát
Mangán
Barnaszén
Vasérc
Azbeszt
Nikkel
Egyéb ásvány
Urán
Kőszén

KÜLFEJTÉS ELŐKÉSZITÉSE

- kutatás - fúrások
- víztelenítés
- nyitás - külső hányó

Kutatásból nyert főbb adatok

- ⊖ takarórréteg szerkezete
- sűrűség
- ⊖ nyomószilárdság [σ]
- ⊖ belső súrlódási szög [ϕ]
- ⊖ nyírószilárdság [τ]

- hasznos ásvány jellemzői
- kérletrajzítás
- térképek készítése
- technológiai tervek

- ⊖ takarórréteg hidrológiai jellemzői, nyomás adatok
- nedvességtartalom
- ⊖ hézagtényező (e)
- ⊖ vízáteresztő képesség [k m/s]

KÜLFEJTÉSES BÁNYÁSZAT FONTOSABB ALAPFOGALMAI

TAKARÁSI ARÁNY, JÖVESZTÉSI ARÁNY

SZABAD ÁSVÁNYVAGYON

RÉZSÜK, MUNKASÍKOK

KÜLSŐ-BELSŐ HÁNYÓ

SZEZONALITÁS

VESZTESÉG-HÍGULÁS, KIHOZATAL

PRODUKTIVITÁS

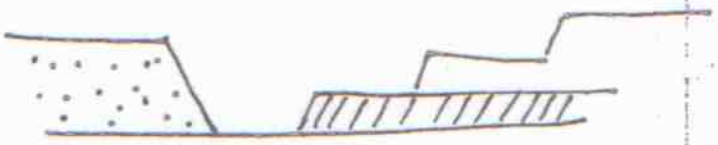
SZELVÉNYEK

LAZULÁSI TÉNYEZŐ

KÜLFEJTÉS ÉLETTARTAM-SZAKASZAI

3

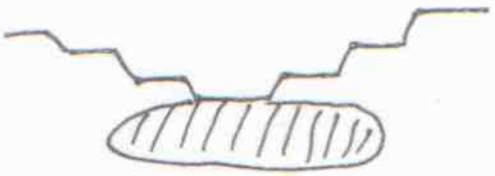
ÁSVÁNYLELŐHELY-TIPUS	KÜLFEJTÉS-TIPUS
TELEPES ELŐFORDULÁS	FELSZINI TIPUS

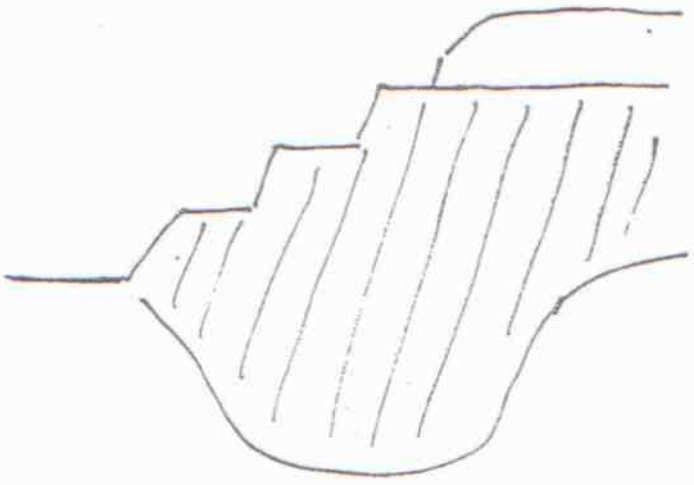
TELÉRES ELŐFORDULÁS	MÉLY-TIPUS

LENCSÉS ELŐFORDULÁS	MÉLY-TIPUS

TÖMBÖS ELŐFORDULÁS	HEGY-TIPUS MÉLY-TIPUS

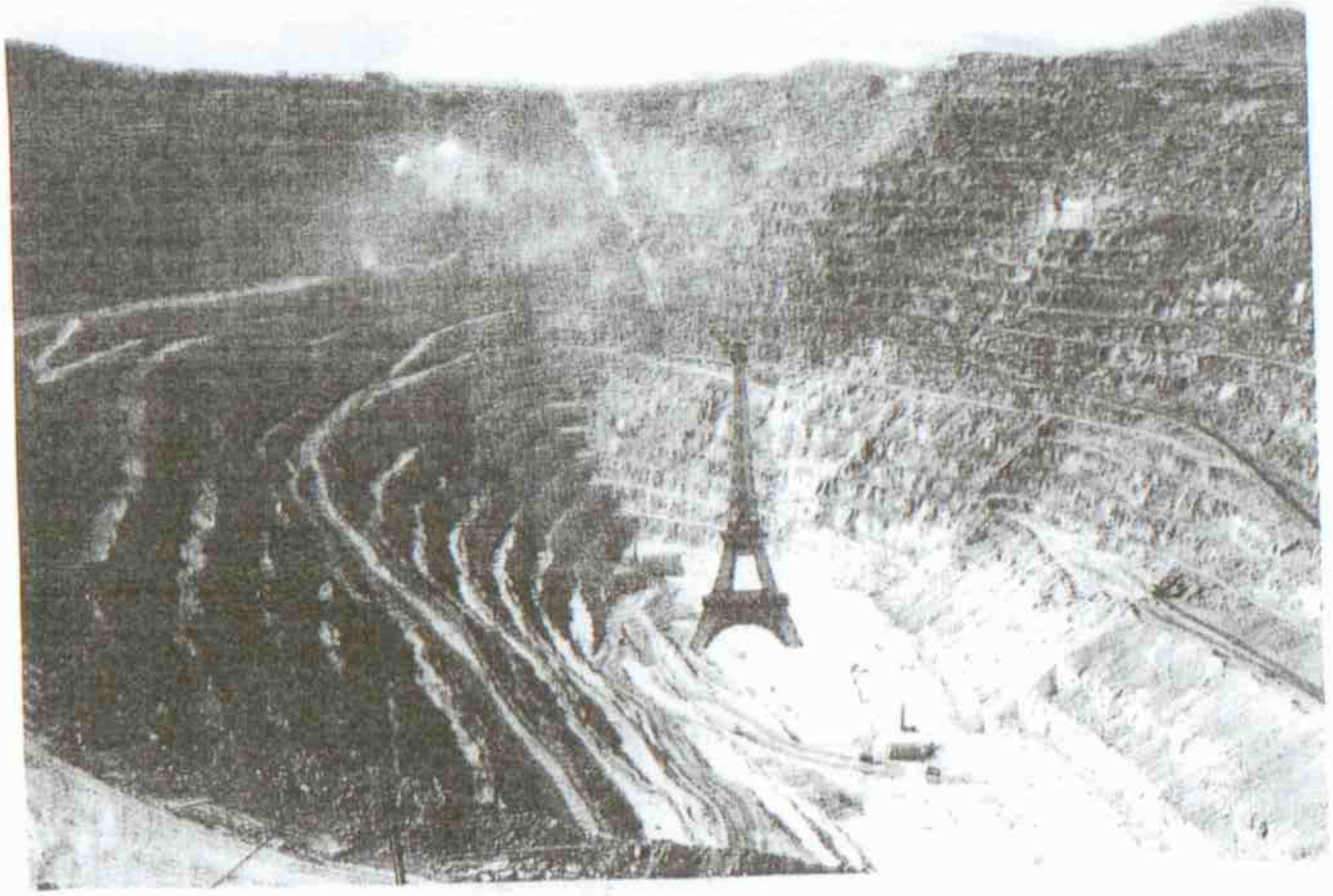

Feltöltési tip. kollejtés jövedelmi adal

jöretkeri oldal.

Mély- típusú külfejtés

Mély- típusú kőfejtés.

Lignitképződés a Mátraalján

A Mátra- és Bükkalján megkutatott lignittelepek a földtörténeti újkor harmadidőszakának utolsó szakaszában , a pliocén időszakban , azon belül az ún. felső-pannóniai alemeletben képződtek.

Ekkor a Kárpát-medencét egy , a Parathetys - a Földközi-tenger őse - tengerágtól elkülönült , fokozatosan kiédesedő tó borította . Nedves , a mainál valamivel melegebb éghajlat uralkodott.
A felső-pannóniai rétegösszlet ebben a lassan süllyedő sekélyvízi üledékgyűjtőben ülepedett le. Az időszak során a medence aljzata egyre kiegyenlítettebbé , a lepusztulási terület egyre tagoltabbá vált . A medence peremén paleo-mezozoós üledékekből , illetve neogén vulkanitokból álló hegységek emelkedtek. A hegységek D-i , DK-i előterében nagyméretű mocsarak , Taxodium - láperdők alakultak ki. A Taxodium (mocsári ciprus) mellett fenyő-, tölgy -, éger- és fűzfafélék , valamint nád és sás alkották a növényzetet. Az évezredek során elpusztult nagy mennyiségű növényi törmelék a lápok vízszintje alatt nem tudott elkorhadni , hanem lassú bomlás során tőzeggé alakult. A tőzegesedés addig tartott , ameddig a láp süllyedésével az elhalt növények felhalmozódási üteme lépést tudott tartani .

A kőszénképződés során a szervesanyag felhalmozódása , kőzetté válása , az anyag kémiai átalakulása , az oxigén -, hidrogén -, és nitrogén-tartalom fokozatos csökkenése , és a széntartalom relatív növekedése megy végbe. A tőzegképződés a szénképződés első lépcsője. A szénülés további folyamata vezet a földes, fás barnakőszén, másnéven lignit , majd a barnakőszén , később a feketekőszén képződéséhez . Két fő tényezője a hőmérséklet és a rétegterhelési nyomás .

A Mátraalján ez a folyamat az üledék földtörténeti időkkel mért fiatal kora , és a telepek viszonylag kis betemetődési mélysége miatt , a lignitképződésig jutott el. A lignit a szénülés kezdeti stádiumát képviseli , s benne az egykori növényi részek - gyökerek, ágak, magvak , évgyűrűk stb. jól felismerhetők.
Az ún. primér lerakódási sávelmélet szerint 100 m-nyi növényi felhalmozódásból kb. 20 m vastag tőzeg , illetve 10 m vastag lignittelep képződik .

A Parathetys részmedencéinek mélységviszonyai folyamatosan változtak a medencealjzat mozgásai következtében . Emiatt több lignittelep képződött , s közöttük - helyenként csökkentsósvízi életterű ősmaradványokat magukba záró - agyag, iszap és homokrétegek ülepedtek le .
Az üledékösszlet összvastagsága ált. több mint 200 m. Számos lignittelep található benne .
A telepek nyugodt településűek , ált. 1-3° -ot dőlnek D-DK felé . A művelt lignittelepek átlagos fűtőértéke rendszerint 6500-8000 KJ/kg között van .
A külfejtéses bányaművelés során eddig hét telepet műveltek a Mátraaljai területen . A legidősebbtől a fiatalabbak felé haladva sorrendben a következőket : V. , IV. , III. , II. , I. , O., és a -2. számú telepeket .

A medence feltöltődésével együtt a beltó fokozatosan visszaszorult az Alföld irányába, s ezzel egyidőben a telepek peremi zónája is egyre délebbre nyomozható .
A hegység és előterének kiemelkedése a földtörténet negyedidőszakában folytatódott , a folyóvízi-, és tavi üledékképződés vált uralkodóvá , s megindult a felső-pannóniai üledékek felszínének lepusztulása is . A felső-pannóniai üledékeket rendszerint 1- 30 m vastag negyedidőszaki , főként agyagos képződmények fedik .

A duzzadó lápok: ahol a csapadék nagyobb mint az elpárolgás, mérsékelt zónákon a tőzegmohalápok alakulnak ki a talajvízszint felett.

A lápövek kialakulása. Síklápok: kiszáradó láp: oxidáció, elkorhadás, liptobiolit (gyanta); *láperdő:* erdős, bokros láp (mammutfenyő, mocsárciprus, csermelycipus) humusz üledék (humuszkőszén), *sekélyláp:* 1-5 m-ig: sás, nádas, kákás, gyökeres hínár; *mélyláp:* spórák-pollenek, növényi törmelék, planktonok (szapropélkőszén), nyílt víz (tó) iszap.

A tőzeg és a kőszén képződése

A kőszenek uralkodóan a tó- és tengerparti síkságok tőzegeiből, a láperdők és nádasok növényi társulásaiból képződmek. A növények oxigén hatására gázzá és vízzé alakulnak. A lápokban rekuktív környezetben tőzegesedés, majd szénülés hatására kőszén képződik. A folyamat végeredménye a növényi alapanyag összetételéből (cellulóz, hemicellulóz, lignin ill. fehérjék, cukrok, csersavak, bitumenek (zsír, olaj, viasz stb.) függ, melyhez anorganikus komponensek (agyag, iszap, homok) járulnak.

A tőzegképződés: stagnáló víz alatt, fokozatos süllyedéssel előbb oxidációs, majd redukciós környezetben aerob majd anaerob baktériumok a növényi alkotórészeket (cellulóz stb.) lebontják, humuszos anyaggá alakítják (biológiai szénülés). *Tőzeg*: nedvesség tart: több mint 75%, C-tart. kevesebb mint 60%, szabad cellulóz van, szénhidrátok még vannak.

A barnakőszén képződése: A nagyobb mélység (max. 1500 m), és hőmérséklet (max 50 °C) ill. a rétegterhelés hatására a szénülési folyamatok során víz (kb. 8-10 %-ig), illó (metán, CO_2) (45%-ig) távozik el és C-tartalom kb. 77%-ra növekszik. Fűtőérték (daf) 7000 kcal/kg. *Lágy barnakőszén* (lignit): színe világosbarnától-sötétbarnáig, fénytelen és földes-fás (tőzegre hasonlít). *Fénytelen barnakőszén:* jól rétegzett, sötétebb, keményebb mint a lágy barnakőszén. *Fénylő barnakőszén*: tömör, fekete, fénylő a feketekőszéntől nehezen különböztethető meg (karc).

Feketekőszén: Nagyobb mélységekben (1500-6700 m), nagy nyomáson és hőmérsékleten (220 °C-ig) szénülési ugrásokkal jelentős illó (metán) eltávozás (45-től 10%-ig), kevés víz eltávozás (10%-tól 4-5%-ig) és jelentős C-tartalom növekedés (77%-ról 90%-ra). Fűtőérték (daf) 8000 kcal/kg.

Antracit: további hasonló irányú paraméter-változások

Kőszénfajták: *humuszkőszén*; sávféleségek: (litotípusok) fényes kőszén (mikrolitotípus: vitrit), félfényes kőszén (vitrit + durit), fénytelen kőszén (durit), rostos kőszén (fuzit); *szapropél kőszén*: spora-pollen kőszén v. kennel kőszén, algaköszén v. boghead.

A *vitrit mikrolitotípus vitrinit* macerátumcsoportból, az pedig telinit és kollinit macerátumból (elegyrész) áll. *A vitrinit* fás szövetek, fakérgek, gyökerek cellulózából, főleg ligninjéből képződik, s a kőszenek legreakcióképesebb és legnagyobb tömegű alkotórésze. A mecseki feketekőszénben 74-83%.

Exinit a viasz-, gyanta- és zsírszerű anyagokból keletkezik (kőszenekben 5-20%). *Inertit* (fuzinit, mikrinit stb.) a kokszolódási folyamatokban inert anyagként viselkedik.

Ásványok és nyomelemek a kőszénben: agyagásványok, karbonátok, szulfidok (pirit).

A szénülés okai

Szénülés fok, *Schürmann-féle szabály* (barnakőszeneknél), *Hilt-féle szabály* (feketekőszeneknél).

A szénülés oka: növekvő rétegterhelés, növekvő hőmérséklet és idő, az orogén mozgások hatása. Idős kőszenek: feketekőszenek és antracitok (van barnakőszén is). Fiatal kőszenek: barnakőszenek. Legfiatalabbak: a tőzegek.

A kőszenek makroszkópos sajátosságai: paralikusok vékonyabbak, hosszan kitartók (Észak-Amerika), felső-karbon Pittsburg-telep (1,5 – 5,2 m) 35000 km^2-en ismert, eredeti elterjedésére 70-80000 km^2-re becsülhető. Limnikus telepek, vastagabbak, de kisebb területűek max. 130 m-t is elérhetik (meddővel). Fedő, fekü, kiékelődés, szétosztódás, kőzethasadozottság, gyűrődés, vetődés .

A kőszénösszletek földtani típusai

Gyűrtvidéki kőszénképződés: paralikus, köztestelep, vastag összletben sok vékony telep, nagyfokú szénülés.

Rögvidéki kőszénképződés: limnikus, alaptelep, vékony összletben kevés vastag telep, kisfokú szénülés.

A kőszénösszletek ciklusos felépítésűek.

Magyarország kőszénelőfordulásai

Felső-karbon antracit (Dél-Baranya), liász feketekőszén (Kelet-Mecsek), felső-kréta fényes barnakőszén (Ajka), eocén fényes barnakőszenek (Oroszlány-Tatabánya-Nagyegyháza-Mány-Dorog-Tokod), miocén fényes barnakőszén (Brennberg), miocén fénytelen barnakőszén (Borsodi- és a Nógrádi-medence), miocén földes-fás barnakőszén (lignit) (Hidas, Várpalota), felső-pannon földes-fás barnakőszén (lignit) (Cserhát-Mátra-Bükkalja, Toronyi terület).

KŐSZÉNFÖLDTAN

A kőszén uralkodóan szerves, növényi eredetű (fitogén), alárendelten járulékos ásványi (minerogén) alkotórészeket is tartalmazó, összetett, szilárd, általában rétegzett, éghető (kausztofitolit) üledékes kőzet, mely a földkéregben viszonylagos C-dúsulást eredményező folyamaton, a szénülésen esett át.

A kőszénképződés földtani alapjai

A növényvilág evolúciós fejlődése. Devon időszak előtt: algákból vékony antracit- és grafit telepek. Devon-Karbon: a szárazföldi növények ugrásszerű fejlődése (pikkelyfák, pecsétfák, páfrányok, zsurlók, mohák). Kevésbé változó, de buja erdőslápok alakultak ki. Felső-kréta – harmadidőszak: gazdag zárvatermő flóra.

Éghajlati tényezők: Melegebb és nedvesebb éghajlat kedvezőbb a dús növényzet kialakulásához. Trópusi láp megújulása: 7-9 év (30 m-t elérő fák), mérsékelt éghajlaton ugyanakkor 5-7 m-es fák. Kedvező éghajlati viszonyok: karbon (Észak-amerika – Európa – Ázsia), felső-kréta – paleogén (Észak-Amerika).

Hegységszerkezeti feltételek: Hosszú ideig tartó, folyamatosan süllyedő területek. Leggyakrabban a lánchegységek előtereiben. Ruhr-vidéki kőszénmedence 4000 m vastag összlet, 40 műrevaló telep; szárazföldi medencék: vastagabb telepek (Ausztrália-Viktori állam: 320 m-es telep).

Tőzeg- vagy kőszéntelepek kialakulása

A lápi üledékek képződésének feltételei: Belföldi tavak és tenger menti lagúnák stb. lassú feltöltődése, mocsarak-lápok kialakulása: dús vegetációt biztosító éghajlat és tápanyag-ellátottság, talajvíztükör emelkedése és a süllyedés összhangja, a láp védelme, a mögöttes terület relief-energiája. Az üledékképződés típusa: autochton, allochton. Tőzegképző növényi társulások: vízalatti növények; nyílt mocsarak: sás, nád stb., erdős-bokros lápok (síklápok), mohaláp (felláp). Tápanyagellátás (N, P és ásványi sók) bőséges (síkláp), kicsi vagy nagyon kicsi. A tőzeg savassága befolyásolja a bakteriális élet aktivitását a növényi maradványok lebontása során. Kénbaktériumok a szulfátokat kénné redukálják (piritképződés). A tőzeg hőmérséklete: optimális 35-40 °C.

Síklápok: A tó pusztulásának befejező szakasza, a növényzet benövi a tófeneket (különböző felszíni mélyedések, tengerparti területek). Paralikus, limnikus.

A Mátra- és Bükkalján megkutatott lignittelepek , kb. 5-6 millió évvel ezelőtt képződtek , a földtörténeti újkor harmadidőszakának utolsó szakaszában ,a pliocén időszakban, azon belül az ún. felső-pannóniai alemeletben .

Ekkor a Kárpát-medencét egy fokozatosan kiédesedő tó borította.
Nedves , a mainál valamivel melegebb éghajlat uralkodott.

A felső-pannóniai rétegösszlet ebben a lassan süllyedő sekélyvízi üledékgyűjtőben ülepedett le. A medence peremén üledékes és vulkáni képződményekből álló hegységek emelkedtek. Folyók , patakok szállították a hegyekről lepusztult törmeléket az üledékgyűjtőbe , s ott homokos rétegek rakódtak le . Az időszak során a medence aljzata egyre kiegyenlítettebbé , a lepusztulási terület egyre tagoltabbá vált .

A hegységek D-i , DK-i előterében nagyméretű mocsarak, lápok alakultak ki. A mocsári ciprus mellett főként fenyő-, tölgy-, éger- és fűzfafélék , valamint nád és sás alkották a növényzetet. Az évezredek során elpusztult nagy mennyiségű növényi törmelék a lápok vízszintje alatt - oxigén hiányában - nem tudott elkorhadni , hanem lassú bomlás során tőzeggé alakult. A tőzegesedés addig tartott , ameddig a láp süllyedése és az elhalt növények felhalmozódási üteme egyensúlyban volt.

A kőszénképződés során a szervesanyag felhalmozódása, kőzetté válása , az anyag kémiai átalakulása , az oxigén -, hidrogén -, és nitrogén-tartalom fokozatos csökkenése , és a széntartalom viszonylagos növekedése megy végbe. A tőzegképződés a szénképződés első lépcsője. A szénülés további folyamata vezet a földes, fás barnakőszén, másnéven lignit , majd a barnakőszén , később a feketekőszén képződéséhez . Két fő tényezője a hőmérséklet és a rétegterhelési nyomás .

Az ún. primér lerakódási sávelmélet szerint 100 m-nyi növényi felhalmozódásból kb.20 m vastag tőzeg , illetve 10 m vastag lignittelep képződik .

A Mátra- és Bükkalján ez a folyamat az üledék földtörténeti időkkel mért fiatal kora , és a telepek viszonylag kis betemetődési mélysége miatt , csupán a lignitképződésig jutott el.

A lignit a szénülés kezdeti stádiumát képviseli , s benne az egykori növények részei - gyökerek, ágak, magvak , évgyűrűk szabad szemmel , a pollenek pedig mikroszkóppal - jól felismerhetők.

A Kárpát-medencét kitöltő beltó mélységviszonyai folyamatosan változtak a medencealjzat mozgásai következtében. Emiatt több lignittelep képződött , s közéjük - amikor a tengervíz időnként újra és újra elöntötte a mocsaras területeket - csökkentsósvízi életterű ősmaradványokat (csigákat , kagylókat) magukba záró agyag , iszap és homokrétegek ülepedtek le .

A felső-pannóniai üledékösszlet vastagsága általában több, mint 200 m , s számos lignittelepet tartalmaz .

A medence feltöltődésével együtt a beltó fokozatosan visszaszorult az Alföld irányába, s ezzel egyidőben a telepek peremi zónája is egyre délebbre nyomozható .

A hegység és előterének kiemelkedése a földtörténet negyedidőszakában folytatódott , a folyóvízi-, és tavi üledékképződés vált uralkodóvá , s megindult a felső-pannóniai üledékek felszínének lepusztulása is . A felső-pannóniai üledékeket rendszerint 1-30 m vastag negyedidőszaki , főként agyagos képződmények fedik .

5

A rekultiváció munkafolyamatai
(Technikai és biológiai rekultiváció)

1. Mezőgazdasági termőterület csökkenése
   - összefüggés iparfejlődéssel
   - iparfejlődés kezdete 1867 (kiegyezés) után
   - II. vh. utáni szakasz 1945-1980 450.000 ha. csökkenés (ma is folytatódik – zöldmezős beruházások)

   Cél: Keresni a lehetőségeket a mezőgazdasági terület csökkenésének lassítására, újrahasznosítani, rekultiválni a korábban kivont, de ma már nem igénybevett területeket.

   Korábbi intézkedések (történelmi)
   - XV. szd-ban: Zsigmond király rendelete a kiirtott erdők újratelepítésére
   - Mária Terézia kötelezte a bányatulajdonosokat a hányók fásítására.

2. Rekultivációt igénylő területek

   a) Bányászattal összefüggő területek:
   - mélyművelésű bányák hányói
   - külfejtési hányófelületek
   - agyagbányák gödrei
   - kőbányák okozta táj-sebek
   - homokbányák, kubikgödrök stb.
   - pernyehányók

   A világon összesen mintegy 1600 milliárd m^3 hányótömeget helyeztek el. (Hazanov 1975)
   Németország (Rajna mentén) egy külső hányó (Hambach) 1. milliárd m^3-es hányó, még épül.
   Magyarországon:

• Visonta	2800 ha
• Ecséd	500 ha
• Bükkábrány	500-2500 ha
• Kőbányászat	250-300 ha
• Cementipar	3000 ha (1500 meddő)
• Agyagbányák	640 ha
• Önkormányzati	4-6000 ha
• Olaj- és gáztermelés	90000 ha
• Salak-pernyehányók	800 ha

b) Közlekedés, ipar, vízügy
- 9000 km vasút, 39000 km úthálózat az elfoglalt terület kb. 48000 ha
- utak áthelyezése, vasutak megszűnése esetén felszabaduló területek
- felszámolt, megszűnt ipari létesítmények üzemek, épületek
- ipari tevékenységből származó melléktermékek „hányó" alu.ipar: vörösiszap, Almásfüzifő: 100 ha, kohászat: salakhányók
- becslés szerint 20-30 ezer ha a vízmozgások által hárított terület.

3. Mit jelent a rekultiváció hiánya:
   - tájrombolás
   - légszennyezés
   - talaj- rétegvizek szennyezése
   - élővilág (növény-vadak) károsítása

4. Rekultiváció munkafolyamatai
   a) Technikai rekultiváció
      - A rekultivált-rekultiválandó terület elrendezése, felület kialakítása
   b) Biológiai rekultiváció
      - A rekultiválandó területen az élővilág – növényzet – telepítése

5. Technikai rekultiváció
   a) Kiindulási alap: rekultivációs terv
      - mit kell rekultiválni (térkép)
      - milyen a domborzat
      - esetleges gödör-mélység
      - vízelvezetés, vízfolyás lehetősége
      - szélirány, éves csapadék
      - anyagfölösleg tárolási hely (törmelék)
      - anyagfeltöltéshez nyerőhely
      - terület nagysága, alakja
      - úthálózat, megközelítés
      - mit kívánunk telepíteni: erdő, mezőgazdasági termelés, üdülő pihenő terület
   b) Megvalósításhoz szükséges eszközök:
      - nyerőhelyen kitermelés
      - szállítás (pl. humusz)
      - elterítés, egyengetés

6. Biológiai rekultiváció
   a) humusz-szállítás, terítés
   Feltétel:

- alkalmas nyerőhely
- más, újabb már kár nem okozható

b) nyers felület termővé-tétele megfelelő anyagok alkalmazásával
- pionir növények kutatása
- műtrágya, szerves trágya bejuttatása
- zöldtrágyázás

7. Irányelvek technikai rekultivációhoz
   - meredek rézsük (nagyobb mint 40-50 %9 kialakítása esetén vízszintes teraszokat kell kiképezni
   - ha nyers területet alakítanak ki, meg kell vizsgálni: hogy a talaj mérgező vegyületeket nem tartalmaz-e
   - nagyobb felületek esetén a technikai rekultiváció során kell megépíteni az utakat, vízelvezetéssel, átereszekkel
   - sík területen vízgyűjtő, levezetés nélküli mélyedések ne maradjanak
   - a felületen kövek ne maradjanak, kőboronával el kell távolítani

8. Irányelvek biológiai rekultivációhoz
   - a növényzet telepítése gazdasági célok mellett szolgálja a táj esztétikai érték növelését is
   - szolgálja az esetleges tájvédelmet pl. erdősáv telepítéssel
   - meredek lejtőn talajmozgást gátló növényzet telepítése célszerű
   - kedvezőtlen talajadottság esetén vegyestelepítést kell alkalmazni

6

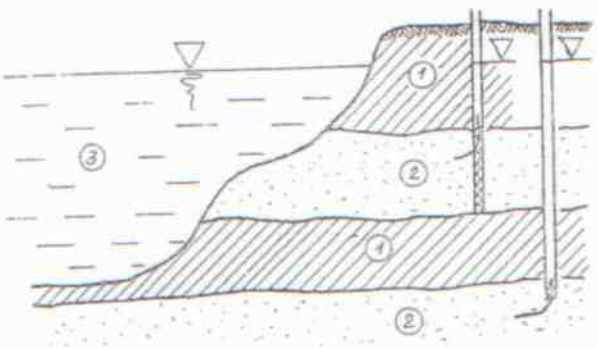
VÍZTELENÍTÉS SZÜKSÉGESSÉGE
NYOMÁSVISZONYOK KIALAKULÁSA.
-csapadékviszonyok,
-beszivárgás, párolgás, lefolyás
-védekezés felszíni vizek ellen

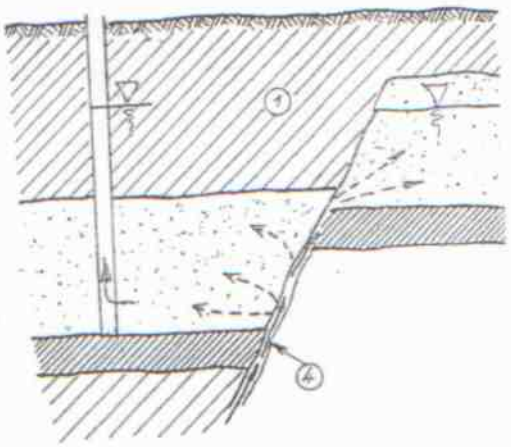
VÍZTELENITÉS ALAPFOGALMAI
-feszültségcsökkentés
-feszültségmentesítés
-víztelenítés
-ejtőkút, figyelőkút
-közvetítőréteg

VÉDEKEZÉS FELSZÍNI VIZEK ELLEN
-folyóvizek elterelése
-nyiltvíztartás

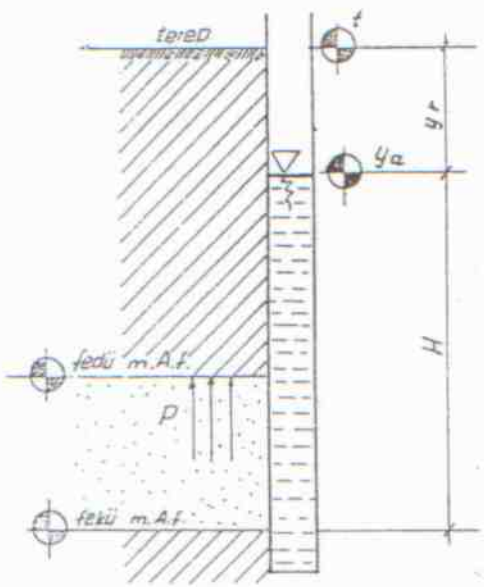
KÜLÖNLEGES VÉDEKEZÉSI MÓDOK.
-résfal alkalmazása

PROGRAMOZOTT VIZSZINT-
SÜLLYESZTÉS.

/1/ vizzáró réteg /2/ vizvezető réteg /3/ felszini viz
/4/ vető.

1./ relativ vizszint a viztükör mélysége a terepszint alatt méterben /yr/;terep fölött + előjelü

2./ vizszint abszolut magassága

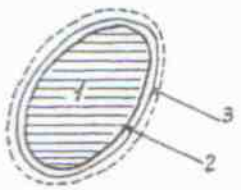
ya = t - yr /mA.f./

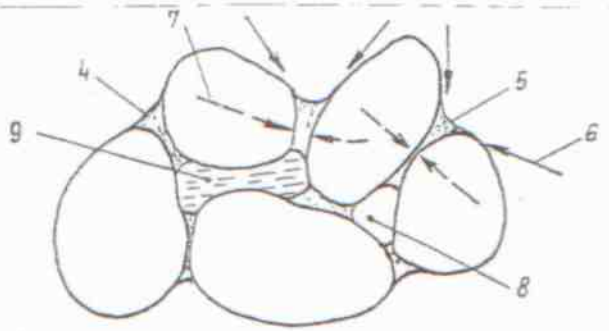
3./ rétegviz hidrosztatikus magassága /vizoszlop a fekü fölött/

H = ya - fekü /m v.o./

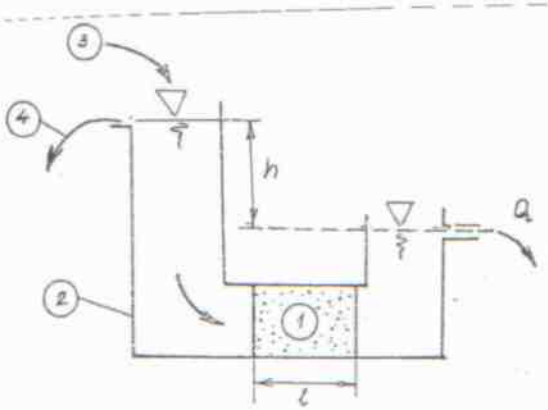
4./ rétegviz feszitettsége /tulnyomása/

$$P = \frac{ya - fedü}{10} \quad [at]$$

/1/ talajszemcse /2/ higroszkópikus viz /3/ hártyaviz /2+3/ hidrátburok /4/ meniszkusz /5/ pórusszögletviz /6/. felületi feszültség huzóerő /7/ látszólagos kohézió nyomóerő /8/ levegő v.pára /9/ gravitációs szabad viz

$$Q = k \frac{h}{l} F = k\, I\, F$$

$$v_k = \frac{Q}{F} = k\, I$$

Q mintán átfolyó viz cm3/sec

k szivárgási tényező

h vizszint különbség

l szivárgási ut hossza

F talajminta keresztmetszetének felülete

/1/ talajminta /2/ U-alaku cső

/3/ folyamatos vizpótlás /4/ tulfolyó viz

bányanyitás megbontja

hidrogeológiai egyensulyt.

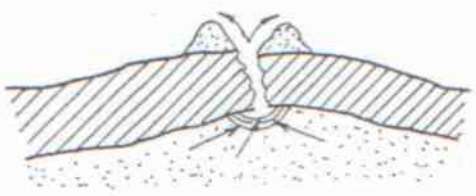
a réteg elmetszése

a felszin terhelése külső hányóval

a feku tehermentesitése majd ujra terhelése

elmetszett rétegek betakarása hányóval, vizfolyások elterelése régi kommunikációk megszüntetése, ujak létrehozása

nyomásviszonyok megváltoztatása.

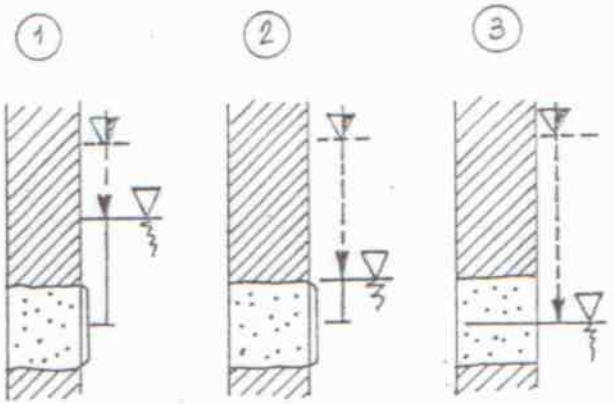

/1/ réteg felszakadás

/2/ hidraulikus talajtörés

Viztelenitő hálózat tervezésének első lépése - a vízveszély nagyságához igazodóan - a vízszint süllyesztés szükséges mértékének meghatározása, ami az alábbi ábra szerint lehet:

1. feszültség csökkentés
2. feszültség mentesitás
3. viztelenitás

Feszültség csökkentés esetén az /S/ vízszint süllyedés nem éri el a réteg fedüjét, tehát a rétegvíz feszitett marad.

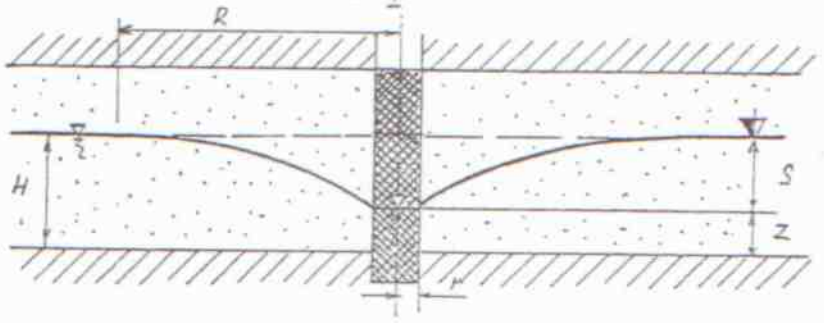
Feszültség mentesitás esetén a vízszint süllyedés eléri a réteg fedüjét, de nem süllyed alája.

Viztelenitésnél a vízszint süllyedés megközeliti a réteg feküjét. Viztelenitési céllal folytatott vízszint süllyesztésnél a folyamat fokozatosan áthalad az előző stádiumokon is. A feszültség csökkentést és mentesitést kisebb foku vízveszély esetén alkalmazzuk /pl. amikor van a müvelés feküje alatt védőréteg, de az nem eléggé vastag./

Szürőzött kut vizhozama Dupuit /e: düpüi/ szerint, ha a kut szürőzött szakasza a réteget teljesen harántolja:

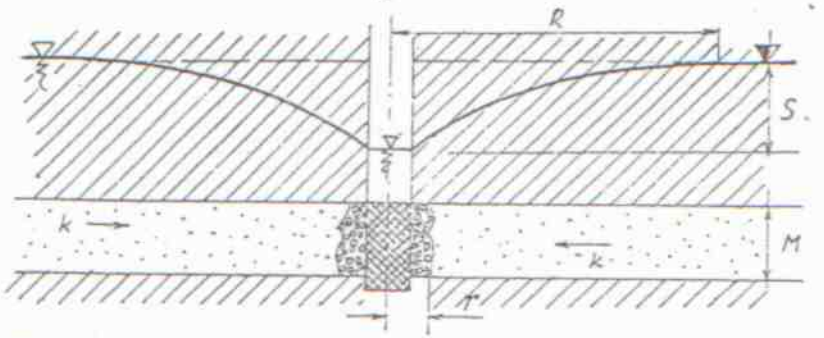
a./ nyilt tükrü réteg esetén:

$$q = 1{,}36 \cdot \frac{k/2H-S/S}{\lg \frac{R}{r}} \left[\frac{m^3}{sec}\right]$$

b./ feszitett tükrü /artézi/ réteg esetén:

$$q = 2{,}73 \cdot \frac{k\,M\,S}{\lg \frac{R}{r}} \left[\frac{m^3}{sec}\right]$$

k szivárgási tényező m/sec
S vizszint süllyedés a kutban /üzemvizszint/ /m/
H a réteg hidrosztatikus nyomása /m/
M vizvezető réteg vastagsága /m/
r a kut hidraulikai sugara, kavicsköpenyes szürőzésnél a kavicsköpeny külső palástjáig /m/
R a depressziós hatósugar, a depressziós tölcsér sugara /m/, amit különböző módon számitani lehet:

KÖZVETITŐRÉTEGES VIZTELENITÉS KUTJAI

Célkut. Csak a közvetitőréteg létrehozása és fenntartása céljából létesül. Szürőcsöve csak a közvetitőrétegben van. Buvárszivattyu üzemeltetésére alkalmas átmérővel készül. Villamos energiát és a vizelvezetést a kutnál biztositani kell.

Szivattyuzott zárókut. Közvetitőréteg és valamennyi viztelenitendő réteget csapol. Minden harántolt rétegnél szürőcső van beépitve. Buvárszivattyuhoz szükséges átmérőjü, villamos energia ellátással és vizelvezetéssel ellátott. Feladata a vizutánpótlódás felfogása és a közvetitőréteg létrehozása, fenntartása.

Közvetitőkut/nyeletőkut, kommunikációs kut/. A bánya müvelési területén belül csapolja a kiüritendő rétegeket. A csapolt vizet a közvetitőrétegbe /nyelőrétegbe/ vezeti. Szivattyuzása nem szükséges ezért kis átmérőjü. Csövezése PVC, hogy a bányagépekben törést ne okozzon. A bányaszeletek vastagságánakmegfelelően szakaszosan pusztul el. Az első szakasz elpusztitása előtt felkavicsolva vagy vizát - eresztő packerrel lezárva müködését folytatja a bányaszint alatt.

Közvetitő zárókut kivitele megegyezik az előbbivel. Feladata a bányához érkező vizutánpótlódás levezetése a közvetitő rétegbe.

Figyelőkut. A kutsorok közé fúrt ellenőrző kut. Minden réteg vizszintjét külön-külön kell mérni ezért gondos vizzáras biztositja a réteg elkülönitését.